

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.3>

СВОБОДА ЯК ПРАВОВА ЦІННІСТЬ: ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ

Бондар Н.А.,

доктор філософії зі спеціальності 081 «Право»,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства,
Сумський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8036-9083>

Міщенко М.С.,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 081 «Право»,
Сумський національний аграрний університет

Бондар Н.А., Міщенко М.С. Свобода як правова цінність: природа та особливості.

Свобода, як правова цінність, завжди залишалася предметом глибокого аналізу, важливих дискусій і обговорень у сфері юридичної та політичної науки. Ця тема стає надзвичайно актуальною в умовах військового стану в Україні, коли права і свободи громадян піддаються випробуванню та обмеженням.

У контексті правової системи України, а також інших правових систем світу, свобода займає важливе місце серед системи громадянських та політичних прав. Ця цінність є невіддільною складовою громадянського суспільства та правової держави, і вона гарантує індивідуальну автономію та можливість самостійного прийняття рішень громадянами.

Сучасні суспільні зміни, політичні та військові конфлікти, а також різні кризові ситуації можуть спричинити надмірне обмеження свободи в умовах введення надзвичайного стану або інших обмежень під виглядом забезпечення національної безпеки. Такі обмеження повинні бути обґрунтовані і обмежуватися лише в мінімально необхідному обсязі для забезпечення загальної безпеки суспільства і захисту прав і свобод громадян.

Стаття присвячена глибокому аналізу концепції свободи як правової цінності в контексті чинного законодавства України. В ній розглядається сутність та природа цієї категорії, виявляються її ціннісно-правові та прикладні аспекти. Важливо визначити, як саме свобода визначається, як можливість людини обирати та діяти за власною ініціативою. Крім того, в статті наголошується на ролі свободи в сучасному українському суспільстві та її впливу на права та свободи громадян України.

Свобода є однією з ключових проблем, яка віддзеркалює складний діалектичний процес розвитку сучасного світу. По-перше, свобода означає можливість для людини обирати свій шлях і діяти за власною ініціативою. По-друге,

вона визначається як фундаментальний принцип права, що передбачає можливість автономії суб'єкта, де суб'єкт не обмежений зовнішніми примусовими діями і може самостійно приймати рішення щодо своєї поведінки. По-третє, свобода є основою для захисту прав та свобод громадян, розвитку демократії та створення громадянського суспільства, де громадяни мають можливість впливати на події в суспільстві та спільно вирішувати важливі питання.

Ключові слова: свобода, право, правова цінність, права та свободи людини та громадянина, законодавство.

Bondar N.A., Mishchenko M.S. Freedom as a legal value: nature and features.

Freedom as a legal value has always been the subject of in-depth analysis, important debates and discussions in the field of legal and political science. This topic is becoming extremely relevant in the context of martial law in Ukraine, when the rights and freedoms of citizens are being tested and restricted.

In the context of the legal system of Ukraine, as well as other legal systems of the world, freedom occupies an important place among the system of civil and political rights. This value is an integral part of civil society and the rule of law, and it guarantees individual autonomy and the ability of citizens to make independent decisions.

Modern social changes, political and military conflicts, as well as various crisis situations may lead to excessive restrictions on freedom in the context of the introduction of a state of emergency or other restrictions under the guise of national security. Such restrictions must be justified and limited only to the minimum extent necessary to ensure the overall security of society and protect the rights and freedoms of citizens.

The article is devoted to an in-depth analysis of the concept of freedom as a legal value in the

context of current Ukrainian legislation. The article examines the essence and nature of this category, identifies its value and legal and applied aspects. It is important to determine how freedom is defined as the ability of a person to choose and act on his or her own initiative. In addition, the article emphasises the role of freedom in modern Ukrainian society and its impact on the rights and freedoms of Ukrainian citizens.

Freedom is one of the key issues that reflects the complex dialectical process of development of the modern world. First, freedom means the ability for a person to choose his or her own path and act on his or her own initiative. Secondly, it is defined as a fundamental principle of law that provides for the possibility of subject autonomy, where the subject is not limited by external coercive actions and can independently make decisions about his or her behaviour. Thirdly, freedom is the basis for protecting the rights and freedoms of citizens, developing democracy and creating a civil society where citizens have the opportunity to influence events in society and jointly address important issues.

Key words: freedom, law, legal value, human and civil rights and freedoms, legislation.

Постановка проблеми. Право – один з основних засобів утілення в життя таких загальнолюдських цінностей, як свобода, справедливість, рівність, людська гідність тощо. Свобода як правова цінність завжди була предметом наукового аналізу, обговорення та дискусій в юридичній та політичній науці, яка особливої актуальності набуває в умовах воєнного стану в нашій країні. В правовій системі України, як і в інших правових системах, свобода займає центральне місце в системі громадянських і політичних прав, визнаних як невіддільна частина громадянського суспільства та правової держави. Сучасні суспільні зміни, політичні, військові конфлікти та кризи можуть призвести до надмірного обмеження свободи у вигляді введення надзвичайного стану чи інших обмежень під приводом забезпечення національної безпеки. Проте, наявність різних тлумачень і підходів до реалізації свободи, а також практичні проблеми її забезпечення, роблять цю тему актуальною для подальших досліджень і обговорення, пов'язаних зі свободою як правовою цінністю в Україні в контексті чинного законодавства та сучасних викликів суспільства. Пошук відповідей на питання щодо обсягу і меж свободи, а також ефективності правових механізмів захисту цієї правової цінності в умовах сучасного світу.

Стан опрацювання цієї проблематики. Проблема свободи як правової цінності має довгу історію вивчення та дослідження вченими у різних галузях знань, а саме Д. Лук'яновим, О. Пе-

тришиним, М. Осядло, П. Макушевим, В. Торяником, Л. Ярмолем та іншими. У контексті України, ця проблематика також привертає увагу правників. Велика кількість досліджень та публікацій була присвячена аналізу різних аспектів свободи та її впливу на суспільство і державу. Не применшуючи значення наукових ідей, які отримали наукове обґрунтування, слід зазначити, що питання свободи як правової цінності потребує всебічного осмислення та дослідження на загально-теоретичному рівні крізь призму національного законодавства.

Метою статті є аналіз та розгляд концепції свободи як правової цінності в контексті чинного законодавства України. Стаття спрямована на вивчення поняття свободи, її ролі в сучасному українському суспільстві та на виявлення ключових проблем та викликів, пов'язаних із забезпеченням цієї правової цінності. Основною метою є сприяння розумінню та обговоренню ролі свободи в правовій системі України і її впливу на сучасне суспільство.

Виклад основного матеріалу. Право є культурно-історичним феноменом, який необхідно розуміти крізь призму цінностей, що визначають сутність права. Погоджуючись з думкою О. Петришина, цінністю є те, що визнається значущим, важливим для людини та суспільства, викликає позитивне ставлення та повагу [1, с. 42]. Необхідно зазначити, що правові цінності поділяють на цінності-цілі, тобто цілі, які безпосередньо приносять користь людині при взаємодії з суспільством, правом і державою та цілі-засоби, тобто засоби які виражають інструментальну цінність.

Виокремлюючи чинники від яких залежить право, вчені М. Торяник та П. Макушев зазначають: по-перше, різні типи культур приписують праву неоднакову цінність; по-друге, цінність кожної правової норми, кожного правового інструмента щораз визначається як конкретне історичне явище; по-третє, цінність права неможлива поза контекстом діяльності суб'єктів права, організаційних сил, що відповідають інститутам щодо створення та реалізації права [6, с. 69].

Кожен аспект цінності права виявляється на таких рівнях: загальнолюдському – шляхом формування правових цінностей, які стають світовими цінностями (свобода, гуманізм, демократія); загальносоціальному – право втілює норми, які відповідають інтересам суспільства у відповідний історичний період та спрямовані на ефективний розвиток суспільства; особистісному – цінність права виявляється в забезпеченні рівних меж свободи особистості та їх гарантуванні [5, с. 173].

Свобода є фундаментальною правовою цінністю, що передбачає можливість автономії суб'єкта, тобто звільнення його від обов'язкових дій

зовні та самостійність у прийнятті рішень щодо вчинення власних дій [2, с. 25]. М. Осядло зазначає, що змістовна характеристика категорії «свобода» може мати вияв у двох аспектах: у широкому (природно-правовому) – як можливість вибору, що надана людині природою, та у вузькому (позитивному) – як принцип, що встановлює межі свободи, надає можливість охарактеризувати її в юридичному сенсі, зумовлює процес становлення, функціонування та розвитку особи, суспільства, держави й визначає гарантії свободи за допомогою права (юридико-правових засобів). Категорія «свобода у праві» у просторово-темпоральному вимірі визначається як легітимізований і санкціонований державою простір для реалізації поведінки суб'єктів, нормативно визначений у правах та обов'язках людини і громадянина, в яких право є межею між свободою і свавіллям, вказує на визначену міру (баланс), що забезпечує свободу особи, суспільства і держави [5, с. 172].

Свобода є однією з найважливіших правових цінностей, яка лежить в основі будь-якої правової системи. Вона є не тільки основою для розвитку демократії й захисту прав людини, але й визначає сутність самого права. Україна, як суверенна держава, також визнає свободу як фундаментальну правову цінність і закріплює її у своєму законодавстві.

Реалізація свободи у праві передбачає можливість вибору: використовувати, дотримуватися, виконувати або застосовувати норми, передбачені міжнародними документами, Конституцією, законами, іншими нормативно-правовими актами [5, с. 174].

Свобода не має чіткого визначення в основних законодавчих актах України. Однак її значення та обсяг можна вивести з різних положень. Стаття 21 Конституції встановлює, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [3]. Це означає, що свобода в Україні розглядається як природне і невідчужуване право кожної людини. Стаття 23 Конституції України чітко закріплює ідею свободи, вказуючи на те, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. А ч. 1 ст. 19 Основного Закону встановлено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством [3].

Свобода в українському законодавстві охоплює широкий спектр прав і свобод індивіда. Вона визначається як можливість діяти в межах закону без будь-якого обмеження або переслідування. Українська Конституція гарантує свободу думки, слова, віросповідання, зібрань, об'єд-

нань, а також свободу власності та інші соціально-економічні права. Законодавство України також надає захист від дискримінації, насильства та інших порушень прав людини, що гарантує свободу кожному громадянину.

Свобода в українському законодавстві не тільки визнає права і свободи громадян, але і встановлює обов'язки та відповідальність. Вона передбачає, що кожен має права і свободи, але ці права і свободи не повинні порушувати права і свободи інших людей або суспільний порядок. Тобто права і свобода певної людини закінчуються там, де починаються права та свободи іншої людини. Українське законодавство також встановлює механізми захисту свободи в суді та інших органах правосуддя.

Необхідно погодитися з думкою М. Осядло щодо того, що свобода у праві передбачає відповідальність, яка покладається на особу. У цьому контексті поняття відповідальності характеризує позитивне соціальне ставлення особи до своїх вчинків. «Стримувальний» ефект відповідальності стосується не лише свавільних протиправних дій, що зазіхають на свободу інших членів суспільства, він передбачає свободу самореалізації особи шляхом встановлення відповідальності перед суспільством за наслідки своїх вільно обраних дій. Суб'єкт обмежує свою свободу задля необхідності гармонізації життя в соціумі [5, с. 174].

Законодавство України має чітку правову основу для захисту свободи. Конституція України є основним джерелом права і визначає основні права і свободи громадян. Крім того, Україна є стороною в численних міжнародних договорах, що гарантують свободу та права людини. Закони України, Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення, також містять положення про захист свободи.

Законодавство України також передбачає можливість звернення до суду, якщо права і свободи були порушені [3]. Громадяни мають право на справедливий судовий розгляд і на компенсацію за завдану шкоду. Органи правосуддя в Україні мають забезпечити захист свободи та прав людини згідно зі законом.

Українське законодавство має численні практичні приклади застосування свободи. Наприклад, свобода думки і слова гарантує право громадян висловлювати свої думки, незалежно від політичних переконань чи релігійних поглядів. Свобода зібрань і об'єднань дозволяє громадянам об'єднуватися для захисту своїх прав та інтересів. Свобода власності гарантує право на володіння, користування і розпорядження майном. Зокрема, свобода слова, преси, переконань, зібрань та об'єднань прямо згадується в статтях 34–39 Конституції як невід'ємні права громадян [3]. Крім

того, Кримінальний кодекс та інші закони встановлюють, які обмеження свободи є дозволеними та юридично виправданими, наприклад, обґрунтовані обмеження в інтересах національної безпеки або громадського порядку [4].

У сукупності законодавча база вказує на те, що свобода в Україні розуміється як відсутність свавільних і незаконних перешкод або бар'єрів, що накладаються органами державної влади на осіб, які здійснюють свої основні громадянські та політичні права. Це узгоджується з негативним визначенням свободи, яке наголошує на невтручанні.

Потрібно зазначити, що права та свободи є пов'язаними поняттями, але національне законодавство розрізняє їх. Права визначають сферу дозволеного вибору та дій, допустимих для індивідів. На відміну від них, свобода означає стан або умови, за яких права можуть бути реалізовані.

Наприклад, свобода думки та слова - це стан, за якого право вільно виражати свої погляди та переконання гарантується кожному [3]. Втрата свободи відбувається тоді, коли свавільно відмовляють у виборі, захищеному як право. Ця відмінність є важливою, оскільки права можуть існувати на папері без реальної свободи, якщо їхня реалізація стикається з перешкодами. Українські суди також визнають цю різницю у своїй практиці.

Не зважаючи на визнання свободи як фундаментальної правової цінності, українське право також стикається з рядом викликів і суперечностей пов'язаних зі свободою. Наприклад, існує питання про баланс між свободою й обов'язками громадян. Чи може свобода однієї особи переважити права і свободи інших? Як правоохоронні органи забезпечують баланс між свободою і безпекою суспільства? Ці питання потребують глибокого аналізу та пошуку компромісних рішень.

Для того, щоб свобода була сумісною з упорядкованим суспільством, українське законодавство допускає певні обмеження за певних умов. Обмеження повинні бути передбачені законом, необхідні в демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки або економічного добробуту і пропорційні переслідуваним цілям.

Обмеження прав інших осіб також допускаються з метою захисту здоров'я, моралі або прав і свобод. Однак будь-яке обмеження не може заперечувати сутність права і повинно поважати людську гідність, як це передбачено Конституцією. Ці обмеження означають, що свобода не є абсолютною, а підлягає розумному державному регулюванню.

Також, свобода має значний вплив на особисті права та свободи громадян України. Вона забезпечує можливість розвитку особистості, саморе-

алізації та виконання особистих цілей. Свобода дозволяє громадянам вступати в шлюб, обирати свою релігію, здобувати освіту, працювати та брати участь у політичному житті країни. Вона є основою для розвитку демократії й створення справедливого суспільства.

Поняття свободи в українському законодавстві може відрізнитися від поняття свободи в інших правових системах. Наприклад, в американському законодавстві свобода слова має більш широке тлумачення і має захищати навіть непопулярні думки. Українське законодавство також може відрізнитися від законодавства інших європейських країн. Порівняння понять свободи в різних правових системах може сприяти досягненню більшого розуміння значення цієї правової цінності.

У сучасному світі все більше уваги приділяється феномену свободи, особливо в контексті соціальних відносин. З'являються запитання про вплив соціальних умов на життя та поведінку індивіда, про те, як збалансувати потреби з вимогами суспільства. Також виникає питання, які форми набуває ідея свободи в нашому суперечливому часі. Існує багато різних соціальних тлумачень свободи, що створюють певну базу для того, щоб розглядати її як загальносуспільне явище, як здатність людини до вільної діяльності, а не обов'язково як духовну основу особистості, культури й суспільства. Однак те, що соціально орієнтована інтерпретація свободи поширена, ще не означає, що проведено повноцінний аналіз соціальної сутності свободи, який враховував би не лише її відношення до індивідуальної свободи, але й власний індивідуально-орієнтований контекст цього поняття [7].

Висновки. Отже, свобода є одним з основних питань, що відображає складний діалектичний процес розвитку світу. По-перше, свободу необхідно розуміти, як можливість людини обирати та діяти за власною ініціативою. По-друге, свобода визначається, як основний принцип права який передбачає можливість автономії суб'єкта, тобто суб'єкт не зв'язаний зовнішніми примусовими діями і може самостійно приймати рішення щодо власної поведінки. По-третє, свобода є основою для захисту прав та свобод громадян, розвитку демократії та створення громадянського суспільства. Українське законодавство гарантує свободу як правову цінність і встановлює механізми захисту цієї свободи. Тобто, українське законодавство визначає свободу як стан, за якого особи можуть здійснювати свої основні права без незаконного втручання. Хоча свобода тісно пов'язана з правами, вона означає позитивну можливість вибору, а не встановлені права. Деякі обмеження дозволені законом, щоб збалансувати особисті свободи з більш широкими суспільними інтересами. Загалом, законодавча база,

зокрема Конституція України, закріплює свободу як основну правову цінність демократичної правової системи України.

Окрім того, питання свободи завжди відкрите й актуальне через її особливе значення та фундаментальний характер, а саме для забезпечення максимальної свободи громадян важливо продовжувати дослідження та обговорення питань, пов'язаних зі свободою як правовою цінністю, з метою забезпечення її належного захисту та розвитку в умовах сучасного суспільства та глобальних викликів сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна теорія права: підручник / [О.В. Петришин, Д.В. Лук'янов, С.І. Максимов, В.С. Смородинський та ін.]; за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
2. Загальна теорія права: посібник / Д.В. Лук'янов, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський; за заг. ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2019. 172 с.
3. Конституція України. Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Кримінальний кодекс України. Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Осядло М.В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): дис.... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 202 с.
6. Торяник В.М., Макушев П.В. Філософія права (в схемах та визначеннях): навчально-методичний посібник. Херсон: 2019. 152 с.
7. Ярмол Л., Вандьо С. Поняття, значення свободи та її взаємозв'язок із правом. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2015. № 825. С. 252–257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_825_43.